

lijkheden van penetratie in laatstgenoemd bolwerk. Zoo is immers niet a priori uitgesloten, dat, wanneer eenmaal de aandeelenmeerderheid eener nationale bezitmaatschappij in andere (buitenlandsche of binnenlandsche) handen is geconcentreerd, op indirecte wijze een verandering in de bestuursbezetting van de „bedrijfsmaatschappij” kan worden bewerkstelligd. Slechts de verdere ontwikkeling der afweermaatregelen, waarbij de origineele aandeelen in een z.g. administratiekantoor onder worden gebracht, welke instelling daartegenover van elk stemrecht verstoken certificaten substitueert, kan een afdoende beveiliging bieden.

Intusschen zal uit het voorgaande zijn gebleken, dat het hanteeren van het aandeelenbezit als machtsinstrument geenszins uitsluitend schaduwzijden vertoont. De waarde van het „zelfstandigheidsargument” wordt wel eens overdreven voorgesteld en het kan dan ook niet worden betoogd, dat de concernvorming, welke zich van het machtsmiddel van het aandeelenbezit bedient, in alle gevallen verwerpelijk is. Erkend moet worden, dat een meer omvattende ondernemingsorganisatie binnen zekere grenzen bedrijfseconomisch specifieke voordeelen kan afwerpen, welke — tenzij het aan de concerns inhaerente monopolistische optreden zulks belet — aan de consumenten in den vorm van kwaliteitsverbetering en kostenbesparing ten goede komen.

Tegenover de mogelijke economische voordeelen staan evenwel nadeelen van socialen aard, waarbij wij wijzen op het bedenkelijke verschijnsel, dat enkele groote lichamen zich van productie en markt meester kunnen maken en — waar dit in hun macht ligt — hun wil aan een ieder opleggen.

Wat het sociale aspect der machtsverschijnselen betreft, staat de sociale wetenschap nog voor een belangrijke taak. Zij zal den invloed van het concentratieproces op de in de maatschappij werkende groepen bestudeeren. Voor de bestudeering van de organisatorische en financieel-technische verhoudingen en den invloed daarvan op de kostenontwikkeling van de concerns moet van het bedrijfseconomisch onderzoek nuttig resultaat worden verwacht. De ingewikkeldheid dezer materie en het gebrek aan gegevens (dat alleen door medewerking der concerns kan worden opgeheven) mag wel de oorzaak heeten, waardoor met dit onderzoek nog nauwelijks een begin is gemaakt.

HET OBJECT DER BEDRIJFSHuishoudkunde

door Prof. Dr J. F. ten Doesschate.

Het artikel van den Heer Toutenhoofd, in het Maartnummer van het M.A.B. geschreven naar aanleiding van een artikel van mijn hand in de „E.S.B.” van 29 Augustus 1945, geeft mij aanleiding het vraagstuk van het object der bedrijfshuishoudkunde en de verhouding tusschen bedrijfshuishoudkunde en staathuishoudkunde, zooals de term nu eenmaal luidt, nogmaals aan een onderzoek te onderwerpen. Ik zou het vraagstuk daarbij gaarne in de objectieve en niet politieke sfeer willen houden: het gaat om de bepaling van het werkterrein der bedrijfshuishoudkunde en wel onder de huidige en waarschijnlijk in de toekomst te verwachten omstandigheden.

De eerste vraag, die zich voordoet, houdt zich bezig met het ervaringsobject of empirisch object. Verschillende wetenschappen kunnen zich met eenzelfde ervaringsobject bezighouden; zij onderscheiden zich dan

door het specifieke gezichtspunt, van waaruit zij dit object beschouwen. Voor de lezers van dit blad zal niet nader ingegaan behoeven te worden op het verschil tusschen bedrijf en onderneming, doch het is wellicht niet overbodig, te constateeren, dat het ervaringsobject der bedrijfshuishoudkunde behoort te zijn het bedrijf en niet de onderneming. Als zoodanig is een bedrijf steeds een technisch-organisatorisch samengaan van kapitaal en arbeid, waarvan de rol in de menschenlijke samenleving alleen maar kan zijn: te produceeren, d.w.z. waarden te creëren, waarop de gemeenschap prijs stelt. Het creëren van deze waarden vereischt het onttrekken van andere waarden (goederen en diensten van hoogere orde) aan het maatschappelijk reservoir dezer laatsten, zoodat het bedrijf zijn maatschappelijke taak beter of slechter vervuld zal hebben, naarmate de verhouding tusschen geofferde en gecreëerde waarden gunstiger of ongunstiger is geweest. De onderneming daarentegen beteekent in diepste wezen een afzondering van een bepaalde kapitaalvoorraad met het doel, voor hen, die het kapitaal afzonderden, een zoo groot mogelijke rentabiliteit te verwerven. Zij vraagt in beginsel niet naar een sociaal oordeel over de door haar geleverde goederen en diensten, doch let, zuiver subjectief, op het behalen van een maximale rentabiliteit. Ik spreek geen oordeel uit over de vraag, of dit gewenscht of ongewenscht is, dat ware een vraag van economische politiek, doch beperk me ook hier tot het constateeren zonder meer. De onderneming is subjectief gericht op winst, het bedrijf objectief op productie.

Het bedrijf, aldus gezien, is in wezen een sociaal verschijnsel. Gevolg van de verdeling van den arbeid behoort het tot de fundamenteele verschijnselen, waarmede de tegenwoordige mensch in zijn verhouding tot de groepen in de samenleving te maken krijgt. Wel verre van alleen maar een middel te zijn om een inkomen mee te verwerven is het de eenheid, waarbinnen de maatschappelijke voortbrenging plaats vindt en waarvan het sociologisch karakter m.i. bezwaarlijk ontkend zal kunnen worden. En een der vragen, die mij tot het schrijven van mijn oorspronkelijke artikel geleid hebben was juist, of de gangbare bedrijfseconomie zich hiermede, dus met het diepste wezen van het begrip bedrijf, wel voldoende heeft bezig gehouden. Wanneer dit, met mij, betwijfeld mocht worden, dan zou de verklaring hiervoor waarschijnlijk gevonden kunnen worden in de historische omstandigheid, dat de opkomst der bedrijven als organen der maatschappelijke voortbrenging in groote trekken parallel liep aan het domineeren der onderneming als organisatievorm van het economisch leven. Naarmate ook binnen het kader der beoefenaren van de economische wetenschap een arbeidsverdeling zich voltrok, ontstond de aparte „bedrijfsleer”, die vrijwel identiek was met wat men beter ondernemingshuishoudkunde had kunnen noemen. Hoewel door oudere afgestudeerden — begrijpelijk — nog veel gebruikt, begint de term bedrijfsleer dan te verdwijnen om terecht plaats te maken voor de term bedrijfshuishoudkunde of bedrijfseconomie, *die behalve het ervaringsobject ook het specifieke gezichtspunt onzer wetenschap inhoudt.* Dit brengt ons tot de tweede vraag, die onder het oog gezien moet worden, n.l. die van het kenobject.

Het specifieke gezichtspunt der bedrijfseconomie kan m.i. geen ander zijn dan het economische tout court. Dat wil dus zeggen, dat de mensch in zijn streven naar welvaart geconfronteerd wordt met in aantal en soort oneindige behoeften, waartegenover slechts beperkte behoeftebevredigingsmiddelen staan. Hij moet dus rationeel handelen, hetgeen steeds neerkomt op het doen van een keuze, n.l. die keuze, waarvan bij het

geringste offer de grootste behoeftebevrediging verwacht mag worden. Deze keuze moet echter gemotiveerd en het resultaat uitgedrukt worden door berekening en men neemt veelal aan, dat de in onze samenleving verkeerende bedrijfsleiders dit uitsluitend zullen kunnen doen door op geld gewaardeerde kosten en opbrengsten met elkaar te vergelijken. Inderdaad ligt het gebruik van dit middel voor de hand, doch het is de vraag, of zij daardoor tevens een zoo groot mogelijk nut voor de maatschappij als geheel tot stand brengen. In feite zou ik niet meenen, dat er velen bereid gevonden zouden worden om in 1946 te verdedigen wat mij in 1924 nog onderwezen werd, dat n.l. het onbelemmerde streven van ondernemers naar winstmaximalisatie tevens een optimaal nut voor de maatschappij als geheel tot stand zou doen komen. De economische geschiedenis heeft aangetoond, dat dit niet het geval is.

Is men bereid dit deel van het betoog te aanvaarden, dan rijst met nadruk de vraag, of het verwerven van een zoo hoog mogelijk inkomen het specifieke gezichtspunt der bedrijfseconomie — indien deze althans geen ondernemingseconomie wil zijn en universeele gelding wil bezitten — moet zijn. Men construeert dan een tegenstelling tusschen bedrijfseconomie en algemeene of sociale economie, welke tegenstelling m.i. op methodologische en praktische gronden beter vermeden kan worden.

Ziet men, zooals ik zou willen, de bedrijven niet primair als middelen om een inkomen te verwerven, maar als productiecellen der maatschappij, dan moet de bedrijfseconomie het enge winststandpunt verlaten en zich beschouwen als een onderdeel van de algemeene economie. Maar dan mag er ook geen tegenstelling bestaan. Het specifieke gezichtspunt wordt dan het afwegen van de offers en nuttigheden voor het geheel, niet voor het deel. Natuurlijk impliceert het belang van het geheel ook het belang van die deelen daarvan, die door de bedrijven gevormd worden, maar er zou een synthese gekomen zijn in de plaats van een antithese. De bedrijfseconomische theorie zou zich moeten voegen in de algemeene economische theorie en zou, los van de vraag naar winstmaximalisatie, den causalen samenhang der economische verschijnselen in de bedrijven als zoodanig moeten verklaren.

In mijn gedachtengang zou de winst dus als identiteitsprincipe der bedrijfshuishoudkunde hebben afgedaan.¹⁾ Men zou mijn visie op de zeer verantwoordelijke taak der ondernemers (in Schumpeteriaanschen zin) echter miskennen, wanneer men hieruit zou concludeeren, dat ik hun taak in handen van de Overheid zou willen leggen en aldus een geweldig potentieel aan productief vermogen zou willen lam leggen. Ik heb het bewuste artikel geschreven als beoefenaar der bedrijfshuishoudkunde, getroffen door de incongruentie, die er m.i. bestaat tusschen het werkelijke ervaringsobject en de formuleering van het kenobject. Onze maatschappelijke orde kent naast de onderneming ook andere, niet op het behalen van een zoo groot mogelijke winst afgestemde vormen van bedrijfsexploitatie. Men denke aan het groote arbeidsterrein, dat de coöperatieve bedrijven niet alleen in den handel, maar ook in de physische productie beslaan. In Nederland is hun belang, hoewel zeker niet te verwaarloozen, geringer dan in landen als Zweden en Engeland. Men denke voorts aan de door de gemeenschap geëxploiteerde bedrijven van openbaar nut, zooals gas-, electriciteits- en nationale transportinstellingen. Men denke tenslotte aan het recente voorbeeld van de Maatschappij

¹⁾ Men leze in dit verband de beschouwingen van den Zwitser Dr. T. Schönplugg te Bern, Untersuchungen über den Erkenntnisgegenstand der allgemeinen und theoretischen Betriebswirtschaftslehre, 1936.

tot Financiering van het Nationaal Herstel, in de wandeling Herstelbank genoemd. Zij is opgericht door Overheid en particuliere instellingen, haar toonderaandeelen B kunnen bij particulieren worden geplaatst, maar zij zal niet streven naar een zoo hoog mogelijke winst en niettemin „geleid (worden) door zuiver bedrijfseconomische beginselen.”²⁾ Dit alles kan m.i. de formuleering van het kenobject der bedrijfshuishoudkunde niet onberoerd laten. Zelfs als men subjectief tegenstander is van het coöperatisme van een Bernard Lavergne of een ver doorgevoerde socialisatie, zal men toch als objectief beoefenaar der bedrijfseconomie moeten streven naar een theorie, die òók het rationeele economische handelen onder deze en andere vormen van bedrijfsexploitatie omvat. Met de winst als identiteitsprincipe kan men dan niet volstaan.

Wat nu het artikel van den Heer Toutenhoofd in het bijzonder aangaat, had ik gehoopt, dat men mijn uitdrukking: „met opoffering van een zoo gering mogelijk quantum productiemiddelen” iets genereuzer zou interpreteren dan hij gedaan heeft. Ik heb uiteraard het oog gehad op vergelijkbare quanta en niet de fout willen impliceeren van het aan elkaar gelijk stellen van b.v. ongequalificeerden met gequalificeerden arbeid, grondstoffen van mindere kwaliteit met grondstoffen van betere kwaliteit, machine-uren van eenvoudige en goedkoope machines met machine-uren van ingewikkelde en hoogwaardige machines. Het gaat om het onttrekken aan de gemeenschap van een hoeveelheid productieve krachten en wel een (vergelijkbare) zoo gering mogelijke hoeveelheid. Is het hierbij reeds mogelijk, dat de zuivere geldrekening tot andere resultaten komt dan de rekening in „quantum productiemiddelen”, veel duidelijker spreekt dit aan de opbrengstzijde. Hier stelt de schrijver:

„Ook het bereikte resultaat wordt in geld gemeten en zal onder „normale omstandigheden — dus bij afwezigheid van een prijs- „vaststelling alleen op grond van de kosten — grooter zijn, naar- „mate de aan de maatschappij bewezen dienst grooter is.”

Interpreteer ik dezen zin in de taal van het voorgaande betoog, dan komt er dus te staan: „Is de winst grooter, dan is ook het maatschappelijk nut grooter; Uw sociale doelstelling wordt in de normale verkeershuishouding reeds voldoende bereikt.”

Hiertegen nu maak ik zeer beslist bezwaar, ter adstructie waarvan een viertal voorbeelden gegeven mogen worden.

1. Een fabrikant is tot de overtuiging gekomen, dat zijn afnemers-apparaat een voor de noodzakelijke distributie van zijn artikelen te groote gezamenlijke capaciteit vertoont.³⁾ Hij besluit zijn distributie te rationaliseeren door een selectie onder zijn afnemers toe te passen en aldus op distributiekosten te besparen. De goederenstroom gaat door minder kanalen dan tevoren, doch met grooter stroomsnelheid en tegen lagere kosten per eenheid. Treden er nu in de consumentenmarkt geen veranderingen op, die tot lager eindprijs nopen, dan kan hij zijn consumentenprijs onveranderd laten, evenveel eenheden verkoopen als tevoren en het verschil in winst incasseeren. Het alternatief ware: het verschil te goede laten komen aan den consument. Wanneer is nu de „aan de maatschappij bewezen dienst grooter”, door de winst uitsluitend naar de onderneming te laten vloeien en de semi-monopoliepositie volledig uit

²⁾ Financieel Economisch kwartaaloverzicht der A'damsche Bank N.V., Jan '46. Blz. 16.

³⁾ Het probleem pleegt te worden aangeduid met de term „overbezetting van het distributie-apparaat”. Men zou juistere formuleeren door te spreken over „Onderbezetting” of „Overcapaciteit”.

te buiten of door den consument de gunstige gevolgen der bereikte resultaten te doen toevallen?

2. Een winkelier ontvangt een homogene zending van een zeker bulkartikel. De reclamepsychologie heeft hem geleerd, dat de consument keuze verlangt en in dat geval onbewust een zekere mate van afkeer vertoont van de laagste prijsklasse. Stands- en gevoelsoverwegingen spelen hierbij hun bekende rol. De winkelier brengt het artikel in drie prijsklassen onder en verkoopt, naar de ervaring leert, het artikel voornamelijk in de middelste en hoogste prijsklasse. Een fraaie demonstratie van de leer der imperfecte mededinging in den detailhandel, die echter alweer de vraag doet rijzen, of het in geld gemeten resultaat een functie is van de aan de maatschappij bewezen dienst.

3. In de laatste 10 à 15 jaren is in de Vereenigde Staten een beweging opgekomen, die den naam draagt van „consumer-movement” (Stuart Chase, F. J. Schlink e.v.a.). De bedoeling is o.m. den consument te leeren, hoe hij door het rookgordijn, dat moderne marktmethoden, in het bijzonder „high pressure selling”, verspreiden, heen moet zien. Evenals in de psychologie het behaviorisme in de plaats van een studie van zekere *bewustzijnstoestanden* de studie van *uitwendig waarneembare* reacties heeft gesteld, zoo wil men hier den consument losmaken van de in zijn voorstellingswereld gevormde opinie en de *feitelijke* hoedanigheden van het product beter leeren beoordeelen. Heel de opkomst en het doorzetten van deze beweging is het tegendeel van een bewijs voor de stelling van den Heer Toutenhoofd, dat geldelijk resultaat en de aan de maatschappij bewezen dienst met elkaar corresponderen. Immers, de consumer-movement pretendeert kennelijk, dat dit niet het geval is.

4. Een kartell van industriëelen wil de remplace-markt uitbreiden. De producten moeten dus een beperkten levensduur hebben, opdat meer vervangingsproducten verkocht kunnen worden. Er worden prijs- en qualiteitsklassen in het leven geroepen en een bureau wordt aangewezen om de feitelijk geleverde producten op gebruiksduur te onderzoeken. Het leveren van betere dan de overeengekomen qualiteiten wordt bestraft. De regeling is ten voordeele der aangesloten bedrijven, maar of zij ook ten voordeele van de maatschappij als geheel is?

Tot slot nog een opmerking. Het vraagtteeken, dat achter het opschrift van mijn artikel in de „E.S.B.” was gesteld, en dat in het „M.A.B.” niet werd overgenomen, gaf reeds te kennen, dat ook voor mij het vinden van de juiste plaats der bedrijfseconomie in het geheel der sociale wetenschappen nog een vraagstuk is. Ik zie echter niet in, dat ik me met mijn beschouwing op buiten-economisch terrein zou hebben begeven. De Heer Toutenhoofd b.v. spreekt over „ethische maatstaven”, welke den ondernemer kunnen leiden „tot besluiten”, welke in strijd zijn met hetgeen economisch rationeel is.” Maar, zou ik willen vragen, staat het wel zoo onomstootelijk vast, dat alles wat de ondernemer doet of nalaat om zijn winst te vergrooten, tevens „economisch rationeel” is. En zou het niet eens kunnen zijn, dat het treffen van een maatregel, die het maatschappelijk nut vergroot, maar de individuele winst niet vergroot of zelfs verkleint, niettemin economisch zeer rationeel zou zijn? Men moet er zich voor hoeden het privaateconomische zonder meer identiek te stellen met het economische.

Het is juist op dit terrein, dat ik een synthese zoek, zonder die nochtans reeds gevonden te hebben. De leiding der productie uitsluitend te laten geschieden door het privaateconomische winststreven is m.i. onbevredigend. De leiding der productie door de Overheid biedt, afgezien

van uitzonderingen, evenmin bevrediging, in het bijzonder omdat de genereerende krachten der maatschappij dan onvoldoende tot leven worden gewekt. De bedrijfseconomie als tak van wetenschap mag zich m.i. niet vereenzelvigen met de private economie en dient het algemeen economische tot haar specifieke gezichtspunt te maken. Deze gedachte in embryonale vorm naar voren te brengen was het doel van mijn „E.S.B.”-artikel. De bedrijfseconomie zou wetenschappelijk niet verantwoord handelen door nog steeds aan de winst als haar identiteitsprincipe vast te houden. Hiermede wordt echter de bevruchtende invloed van het winststreven op de maatschappelijke productie geenszins *à priori* ontkend.

ENKELE ASPECTEN VAN HET SPECIALISATIEVRAAGSTUK VOOR DEN ACCOUNTANT

door Th. M. van Erp

Sinds de heer *J. P. de Haan* in 1932 zijn inleiding hield op een studievergadering van het N.I.v.A. over het onderwerp „Is specialisatie van de accountantsarbeid gewenst?” zijn weer een aantal jaren verstreken. Voor de ontwikkeling van het accountantsberoep zijn dit belangrijke jaren geweest; de vraag naar accountantshulp is niet alleen sterk toegenomen, maar deze periode heeft ook de komst gebracht van vele accountantsdiensten met een speciaal doel, opgericht door de overheid of door semi-overheidsorganen en ook wel door organisaties van het vrije bedrijfsleven. Andere diensten, die in 1932 reeds bestonden, breidden zich verder uit. Cijfers over de ontwikkeling op dit gebied zijn mij niet bekend, doch het zou mij niet verwonderen, indien daarbij zou blijken, dat de bijzondere accountantsdiensten, wat hun omvang betreft, de gezamenlijke kantoren van de openbare accountants zouden nabijkomen, zo niet overvleugelen.

Met het oog op de hier geschetste ontwikkeling is het wellicht van belang, het specialisatieprobleem nog eens onder het oog te zien; vele bijzondere accountantsdiensten toch hebben zich in meerdere of mindere mate gespecialiseerd en het is voorts gewenst na te gaan of zich door de ontwikkeling onzer samenleving op economisch gebied nieuwe gezichtspunten ten aanzien van het specialisatievraagstuk voordoen.

Het onderstaande heeft geen andere pretentie dan te zijn een globale terreinverkenning. Een behandeling van het onderhavige vraagstuk, die aanspraak zou kunnen maken op een zekere volledigheid, zou vele afleveringen van het M.A.B. in beslag nemen. Met het oog hierop is afgezien van theoretische beschouwingen en uitweidingen, die voor een goed inzicht overigens nodig en nuttig zouden kunnen zijn. Voorts is een aantal problemen in verband met de specialisatie, zoals de opleiding, de scholing, de plaats der specialisten in de beroepsorganisatie enz. buiten beschouwing gelaten. Wellicht kan de redactie nog eens ruimte ter beschikking stellen voor detailbehandelingen dezer punten door bevoegde schrijvers.

De openbare accountant oefent controle uit over bedrijfshuishoudingen van velerlei aard en met verschillende doelstellingen. Bovendien treedt hij in gevallen van de meest uiteenlopende aard op als adviseur van de bedrijfsleiding. Door deze werkzaamheden verkrijgt hij ervaring op vrijwel alle terreinen van het economisch leven, neemt kennis van